

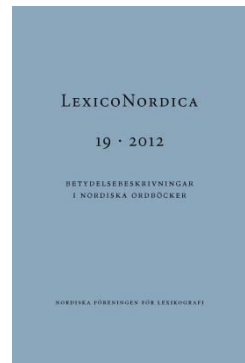
LexicoNordica

Titel: I leksikografiens periferi – tydingsbeskriving av *som* i *Norsk Ordbok*

Forfatter: Madeleine Halmøy & Sturla Berg-Olsen

Kilde: LexicoNordica 19, 2012, s. 17-38

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

I leksikografiens periferi – tydingsbeskriving av *som* i *Norsk Ordbok*

Madeleine Halmøy & Sturla Berg-Olsen

The Norwegian word *som* ‘as; like; that, which, who’ is a prime example of a grammatical word whose meaning must be characterised in very abstract terms, thus representing a fairly untypical challenge for the editors of a general monolingual dictionary. In this article we present our analysis of *som* as a word with a specific meaning that is apparent in all of its uses. We show how this analysis is reflected in the format of a dictionary entry, where the main guiding principle behind the division into submeanings is linguistic context and construction types. Dictionaries provide a focused and condensed format that in some cases is well-suited for presenting analyses of grammatical phenomena.

1. Påstand: Berre eitt *som*

Det vesle ordet *som* opptrer i mange ulike kontekstar med tilsynelatende ulik funksjon: som jamføringspartikkel, relativsubjunksjon, i utrop, ved sideordning og ved motføringar. Dette funksjonelle mangfaldet blir tydeleg ved omsetjing til andre språk. I engelsk kan *som* bli omsett med blant anna *that, which, who, whom, where, as, like* og *how*, medan ein i fransk har *qui, que, lequel, comme, tant que, aussi que* og *et*. Dette mangfaldet i bruk og den store kontekstuelle rekkjevidda har ført til at *som* gjerne blir sett på som polysemt eller som fleire homonyme ord. I faglitteraturen går *som* difor gjerne under ulike namn – til dømes relativpronomen, relativsubjunksjon eller jamføringspartikkel – avhengig av den funksjonen ordet har i ein viss kontekst.

Utgangspunktet for ordboksartikkelen *som* i band 10 av *Norsk*

Ordbok (NO) er at det berre finst eitt *som* med éi konstant tyding, og at alle dei ulike tolkingane er kontekstuelle variantar av denne grunntydinga.¹ Denne kontekstuavhengige tydinga kan best karakteriserast som ein predikasjonspartikkel eller operator, dvs. som eit ikkje-verbalt kopula. Sagt med andre ord: *Som* bind saman to ledd slik at det eine seier noko om det andre – og ingenting anna. I avsnitt 3 nedanfor vil vi argumentere for kvifor vi meiner dette er ein god analyse av tydinga til *som*, og vise korleis vi i ordboksartikkelen har gått fram for å skildre denne tydinga og dei ulike kontekstuelle variantane ho har. Før dette vil vi seie litt generelt om kva slags verk NO er og kva for prinsipp NO-redaksjonen har for handsaming av ordtydingar.

2. Tydingsinndeling og definisjonsutforming i *Norsk Ordbok*

NO er ei vitskapleg dokumentasjonsordbok over norsk folkemål (dvs. alle norske dialekter) og nynorsk skriftmål frå 1850 fram til i dag. Ordboksprosjektet vart starta i 1930, og første bandet låg føre i 1966, men utgjevingstakten var relativt langsam fram til 2002. Då vart prosjektet omorganisert og tilført nye midlar, og redigeringa vart gjort fullelektronisk. Per i dag er 10 band komne ut, og verket vil bli fullført med 12 band til det norske grunnlovsjubileet i 2014.

I redigeringshandboka (RH) til NO står det at hovudvekta i framstillinga skal liggje på «grundige tydingsanalysar med klåre definisjonar, kjeldefeste døme på bruk i litteraturen og i målføra, opplysningar om grammatiske eigenskapar og om dialektformer med heimfesting» (RH 1.1.1). Definisjonane spelar med andre ord ei sentral og sjølvstøtt rolle i ordboksartiklane i NO. Brorparten

¹ Artikkelen *som* i NO er redigert av Madeleine Halmøy. Sturla Berg-Olsen var kollegalesar og samarbeidde tett med Halmøy gjennom redigeringsprosessen.

av oppslagsorda i NO er leksikalske ord med konkrete tydingar, og den typiske NO-definisjonen er dermed ein realdefinisjon. Ved funksjonsord, interjeksjonar og ein sjeldan gong ved innhaldsord fell det naturleg å bruke funksjonsutgreiing i staden for realdefinisjon (RH 4.3.3.4.4), og definisjonane i *som*-artikkelen er rimelegvis nettopp funksjonsutgreiingar.

Den definerte målgruppa for NO er «vaksne menneske med norsk som morsmål, vanleg norsk skolegang, og ei meir enn gjennomsnittleg interesse for norsk språk» (RH 1.1.2). I utforminga av definisjonane legg redaktørane difor vekt på å bruke ord som er heller vanlege i nynorsk, med så lite spesialterminologi som råd.

Som nemnt er dei fleste orda i NO leksikalske ord som får realdefinisjonar. Men ein kan ikkje gje ei fullgod beskriving av ordtilfanget i norsk utan å ha med funksjonsorda også. Korleis skal vi gå fram for å skildre tydinga til ord som (primært eller berre) har grammatisk funksjon? Kan ein i det heile seie at eit funksjonsord som *som* har ei tyding? Og korleis kan ein gje ei fullgod framstilling av eit slikt ord i ein språkdrakt som er forståeleg for brukarane av NO? I det følgjande vil vi diskutere desse spørsmåla og vise korleis ordet *som* er definert og korleis bruken av dette ordet er illustrert i band 10 av NO.

3. *Som* i *Norsk Ordbok*

3.1. Tydinga til *som*

Som nemnt ovanfor er vår analyse av *som* basert på at det berre finst eitt *som*, med éi abstrakt grunntyding som har ulike kontekstuelle grunna tolkingar. Funksjonen til *som* er å introdusere ein sekundær predikatsrelasjon. Om vi skulle gje ein grammatisk definisjon av *som*, ville det kunne sjå ut som i (1) nedanfor, medan det meir kjende kopulaelementet *vere* eller presensforma *er* ville kunne skildrast som i (2) og (3):

TEMATISKA BIDRAG

- (1) som [KOP]
- (2) vere [KOP.INF]
- (3) er [KOP.PRES]

Predikasjon, eller det at noko seier noko om noko anna, er – som den mest grunnleggjande av alle språklege relasjonar – allstadenverande i alle språk. I norsk blir predikasjon som oftast markert ved sidestilling, som i *kald graut* eller *ete kald graut*, der *kald* seier noko om *graut*, og *kald graut* noko om *ete*.² *Som* blir nytta når omstenda gjer at ein slik predikasjonsrelasjon av ei eller anna årsak ikkje kan indikerast direkte på vanleg vis (med sidestilling), men treng ein ekstra markør.

Som er følgjeleg eit fullgrammatisk ord med svært lite eigentyding, ja, kanskje det ordet med minst eigentyding i det norske språket. Eit slikt fullgrammatisk ord fortener ei fullgrammatisk handsaming, og det er det vi har gjeve det i ordboksartikkelen *som* i NO.

Sjølv om *som* er kjent under mange nemningar og funksjonar, er predikasjon tradisjonelt ikkje blant desse. Den første framstillinga av *som* som predikasjonsoperator finn vi i Eide (1998), som omhandlar konstruksjonar av typen *ho uttalar seg som statsminister*, der predikatsleddet *statsminister* blir predikert over predikasjonsbasen *ho* (sjå òg Eide & Åfarli 1999). For Eide har *som* likevel denne funksjonen berre i somme kontekstar, noko som kjem klart fram i dette sitatet:

Emnet kopulapartikler burde ikke anses som tilfredsstillende utredet før en kan jamføre analysen med de homonyme elementer *som* som opptre i relativkonstruksjoner og sammenligningskonstruksjoner. (Eide 1998:119)

² For forklaring på skilnaden i rekkjefølgja på subjekt og predikat i dei to døma, sjå Halmøy (2010:183ff).

Det viktigaste resultatet av arbeidet med *som*-artikkelen i NO er at vi meiner å ha vist at dei førekomstane av *som* som opptrer i relativ- og jamføringskonstruksjonar ikkje er homonyme element til eit tredje predikasjons-*som*, men snarare at dei er kontekstuelle variantar av denne siste, som difor må sjåast på som grunntydinga.

Bakgrunnen for synet på *som* som eit språkleg element med éi invariant grunntyding er fundert i ny-saussureansk språksyn og grammatikkteori slik det blir presentert i Bouchard (1995, 2002, 2012) og Halmøy (2010). Denne retninga argumenterer for at ein ikkje treng å postulere eit modulært system for lingvistisk struktur à la det generative. I staden er hovudtanken at det er tilstrekkeleg med eit leksikon av fonologisk og semantisk informasjon i form av saussureanske teikn. Dette leksikonet er den einaste språkspesifikke komponenten ein treng for å forklare så vel den menneskelege språkevna som likskapar og skilnader språk imellom. Språkteikna er radikalt arbitrære, og hypotetisk kunne ein difor tenkje seg språk der kvar einaste tydingsnyanse og kvart einaste nytt konsept vi kan førestille oss, hadde eit eige teikn. Men eit slikt språk ville sjølsagt vore ubrukeleg av fysiologiske og praktiske grunnar, og i røynda har difor dei aller fleste språklege teikn ei temmeleg abstrakt eigentyding som får ulike tolkingar etter kontekst.

Språk og språklege ytringar opptrer aldri i vakuum. Den ny-saussureanske språkforskaren går ut frå at all språkleg fortolking skjer i fullt samspel med både språkleg og utanomspråkleg kontekst, og at eigentydinga til eit teikn såleis er det minste felles multiplum som er til stades i all bruk av teiknet, reinska for kontekstuell tilleggsinformasjon.³

³ Det nye i ny-saussureansk teori (i høve til klassisk saussureansk teori) dreier seg blant anna om den prinsipielle forankringa av teorien i grensesnittsystema og utvidinga av leksikon til ikkje berre å omfatte simplekse og komplekse teikn (ord og frasar), men òg relasjonelle teikn (syntaks). Sjå Bouchard (2002, 2005 og 2012) og Halmøy (2010:171ff).

3.2. Materiale

NO blir redigert ut frå materiale frå talespråk og skriftlege kjelder. Det tradisjonelle setelarkivet til prosjektet er skanna inn og grovlemmatisert i ein elektronisk indeks kalla Metaordboka (Svardal 2003, Ore & Tvedt 2006). I arbeidet med lemmaet *som* var det ca. 2600 setlar som måtte gjennomgåast og systemiserast, både med tanke på geografisk formvariasjon og syntaktisk funksjon. I tillegg kjem materialet frå det nynorske tekstkorpuset som ordboka rår over. I skrivande stund inneheld korpuset dryge 87 millionar ordformer, og for eit ord som *som* er det sjølvsagt snakk om svært mange førekomstar. Korpuset er ein viktig ressurs når det gjeld å leite fram faste uttrykk og døme på visse konstruksjonar som er frekvente i laupande tekst, men som kanskje er underrepresenterte i setelmaterialet.

3.3. Prinsipp for tydingsinndelinga i *som*-artikkelen

Tydingsinndelinga i ordboksartikkelen *som* i NO er gjort på bakgrunn av kontekst (både språkleg og utanomspråkleg) og konstruksjonstype. Kontekst er sjølvsagt eit svært vidt omgrep – berre den direkte språklege konteksten kan delast opp etter om han er grammatisk, leksikalsk, frase-, setnings- eller tekstintern, og i tillegg kjem den utanomspråklege konteksten som omfattar all kunnskapen vår om verda.

Redaktørane i NO rår over eit hierarki med fire nivå av markørar for tydingsinndeling (RH 4.3.2): Stor bokstav i halvfeit skrift (A, B ...) blir brukt nokså sjeldan, og då særleg i store verb- og funksjonsordsartiklar. Tal i halvfeit skrift (1, 2 ...) markerer grunnnivået i tydingsinndelinga. Liten bokstav i halvfeit skrift (a, b ...) blir brukt der ein treng å dele opp ei tyding i fleire deltydingar. To skråstrekar (//) markerer undertydingar, dvs. tydingsnyansar som ikkje blir rekna som avvikande nok til å få eigen tydingsbolc.

I ordboksartikkelen *som* i NO såg vi oss nøyddde til å ta i bruk to overtydingar A og B for å skilje mellom dei tilfella der *som* opererer høvesvis fraseeksternt og fraseinternt (dvs. i relativ-

konstruksjonar). Også på grunn-nivået (markert med tal i halvfeit skrift) er inndelinga i hovudsak gjort etter grammatisk kontekst, meir presist på grunnlag av konstruksjonstypen eller den grammatiske forma til leddet som følgjer etter *som*. Delydingar og undertydingar gjev utdjupande døme på konstruksjonar der tolkinga av *som*-relasjonen blir påverka av det leksikalske innhaldet i elementa det bind saman, så vel som av annan tekstintern eller utanomspråkleg kontekst og kunnskap om verda.

Kontekst er følgjeleg ikkje berre nytta som sorteringsprinsipp, men òg hyppig i sjølve utforminga av definisjonstekstane.

4. Overtydning A: Fraseekstern predikasjon

I ei hierarkisk ordning av tydingar skal det øvste nivået ha ein definisjon som femnar om alle tydingane under. Med utgangspunkt i ein hypotese om at *som* er ein rein predikasjonsoperator, utan noko anna semantisk innhald, blir oppgåva til leksikografen å omsetje grammatikarens term «predikasjonsoperator» til eit nynorsk som er forståeleg for brukarane av ordboka. Resultatet er vist nedanfor, i den første setninga under A:

A underordnande konj, knyter saman to ledd slik at det eine tillegg det andre ein eigenskap, anten direkte el via (fullstendig) identifikasjon el jamføring, gjeldande for føresetnader gjevne i ei overordna setning el ei vidare kontekst.

Illustrasjon 1: Definisjonen på overtydning A.

Under A igjen kjem det 15 tydingsnummer (markerte med tal) som alle inneheld fleire undernivå (markerte med små bokstavar og undertydingsteiknet //). I det følgjande vil vi sjå korleis desse undernivåa avheng av ulike typar kontekstuell variasjon – leksikalsk, tekstintern, språkekstern – samstundes som dei utdjupar kva som ligg i definisjonsformuleringa på A.

4.1. Direkte predikasjon vs. identifikasjon

På grunn-nivået (A1, A2 ...) er tydingsinndelinga som nemnt gjort på bakgrunn av kva for ledd som følgjer direkte etter *som* (meir presist etter kompleksitet og predikatstypisitet). Under A følgjer såleis først døme på konstruksjonar med *som* følgt av adjektiv (1), av nakne substantiv (2), av substantiv i ubunden form (3) og av bundne nominalfrasar (4).

Den første store direkte skilnaden i tolking på bakgrunn av grammatisk form er skilnaden mellom direkte tildeling av eigenskap (her illustrert med 1 og 2) og identifikasjon (3 og 4):⁴

1 føre adj, såleis **a** ved direkte tildeling av eigenskap: *dei fann han ikkje før neste dag og då som død* (ÅrbTrl 1972,81) / *hadde ikkje svikaren vore til, så hadde vi gått her som ufrelste alle saman* (Driva 1986)

2 (føre subst i sg utan art) ved direkte tildeling av eigenskap, såleis **a** (i setn med person-subj) føre uttrykk for t d yrkesmessig, religiøs, politisk el geografisk tilhøyrse: *han ... arbeidde ei tid fyr sitt daglege braud som lærar* (Fedrah 1883) / *han (Gandhi) levde som asket og fasta ofte i lange tider* (NoAllk V,89)

3 (føre subst i ubf) ved identifikasjon med ein ubestemt entitet, såleis **a** ved fullstendig identifikasjon: *eg hugsar han som ein stor og staseleg mann* (HeieEIM 22)

4 (føre bestemt nominalfrase (t d subst i bf, proprium el pron)) ved identifikasjon med ein bestemt entitet. **a** ved fullstendig identifikasjon: *Mathias Bjerke ... hadde etablert seg som Elverums første drosjesjåfør* (ÅrbGlåm 1977,129) / *Nord-Trøndelag har mange gode lakseelvar med Namsen og Stjørdalselva som dei fremste* (Krekl. FiskNTrl 55)

Illustrasjon 2: Definisjonar og nokre av deltydingane med døme under tyding A1, A2, A3 og A4.

4 Skilnaden mellom direkte predikasjon, identifisering og jamføring byggjer på handsaminga av tilsvarande konstruksjonar med *vere* i Halmøy (2001 og 2002).

Semantisk sett ligg eit nake (dvs. artikkellaust) substantiv i norsk nærare adjektiv enn det gjer bundne og ubundne substantivfrasar. Der adjektiv og nakne substantiv er prototypiske predikat og denoterer eigenskapar eller eit knippe av eigenskapar som direkte kan tilleggast eit subjekt, denoterer substantivfrasar med (føre- eller etterstilt) artikkel entitetar, og tillegginga av eigenskap må dermed skje indirekte, gjennom identifikasjon (mellom to entitetar). I det første dømet under 1a blir såleis eigenskapen *død* direkte predikert over *han* (som eit objektpredikativ). Dette er parallelt med det første dømet under 2a, der eigenskapen *lærer* blir tillagd subjektet i setninga. I dei første døma under 3a og 4a derimot uttrykkjer *som* identifiseringar mellom predikasjonsbasane *han* og *Mathias Bjerke* og predikata *ein stor og staseleg mann* og *Elverums første drosjesjåfør*.

Denne skilnaden mellom direkte tillegging av eigenskap og tillegging av eigenskap via identifikasjon (eigenskapen å vere det same som) er også kjend ved kopulaverbet *vere* (sjå Halmøy 2001 og referansar der). Uansett om predikatsrelasjonen blir uttrykt via eit verb eller ein partikkel, er skilnaden i tolking på konstruksjonane som heilskap her direkte relatert til ulike referensiell verdi på predikatsledda – *som* er *som* (og *vere* er *vere*) i alle høve.

Også vidare nedover i tydingshierarkiet finn vi tolkingsskilnader eller utvidingar som kan relaterast direkte til ulike kontekstuelle tilhøve. Neste avsnitt tar ein kikk på korleis leksikalsk og setningsintern kontekst saman med kunnskapen vår om verda ligg til grunn for pragmatisk utfylling når *som* er følgt av substantiv i grunnforma.

4.1.1. Kontekstbestemde undertypar av direkte predikasjon

Under tyding A2, som viser direkte tildeling av eigenskap frå nakne substantiv, er deltydingane (a, b og c) inndelte på grunnlag av tilhøvet mellom det leksikalske innhaldet i subjekt og predikat i *som*-relasjonen.

Den kanskje mest prototypiske bruken av nake substantiv etter *som* finn vi i konstruksjonar der personsubjekt blir tilordna eigenskapar av yrkesmessig, religiøs, politisk el geografisk tilhørsle, som under 2a. Her blir eigenskapane *lærer*, *asket*, *predikant* (*visediktar* og *gardbrukar*) og *døl* tillagde dei respektive subjekta sine:

2 (føre subst i sg utan art) ved direkte tildeling av eigenskap, såleis **a** (i setn med person-subj) føre uttrykk for t d yrkesmessig, religiøs, politisk el geografisk tilhørsle: *han ... arbeidde ei tid fyr sitt daglege braud som lærar* (Fedrah 1883) / *han* (Gandhi) *levde som asket og fasta ofte i lange tider* (NoAllk V,89) / *han var ... betre som predikant og visediktar enn som gardbrukar* (ÅrbGlåm 1952,66) / **og derfor til fjølls vil eg draga som døl, og kjenningar finna og gløyma meg sjølv* (Vi.SkrU III,111) // i eigenskap, kraft av (å vera): *som jøde måtte han flykte til Sveits da Hitler kom i 1938* (SS 1957,85) / *statsråden har uttalt seg som privatperson, seier ho* (Hallingd 2007) // i ledd med funksjon som tids-adv: *eg gjekk endå som halvvaksen gut heller til skulen enn til dans* (Vi.SkrS II,99) / *Noam lærte hebraisk som barn* (Faarl. RL 12). **b** føre uttrykk for klassifisering: *denne fiskematretten var rekna som "godmat"* (Håløygm 1960,414) / *likevel sigr naturvernkreftene, og Børesjø fekk status som naturreservat* (GulaT 1982) / *dei som dreiv smiing som handverk hadde større smiu* (Tob.Smed 9). **c** føre uttrykk for funksjon: *kvat bok er den høvelegaste som lesebok i måli fyr bonn?* (Fedrah 1879)

Illustrasjon 3: Tyding A2 med dei tre første deltydingane.

At det typisk er yrkesmessig, religiøs, politisk el geografisk tilhørsle (dvs. avgrensa semantiske kategoriar) som blir uttrykt i slike konstruksjonar, kjem av at dette er kategoriar vi i vårt samfunn typisk deler kvarandre inn etter.

Også ikkje-personsobjekt kan kategoriserast på bakgrunn av eit knippe eigenskapar, som vist under 2b og 2c. Hyponymtilhøve som i 2b gjev typisk ei klassifiserande tolking, medan hyperonymtilhøve typisk uttrykkjer ein viss bruk eller funksjon. I alle tilfella er det vår kjennskap til det leksikalske innhaldet i predikata i høve

til det leksikalske innhaldet i subjekta (inkludert kunnskapen vår om verda) som ligg til grunn for tolkinga.

Også andre faktorar enn grammatisk og leksikalsk kontekst kan liggje til grunn for korleis vi oppfattar relasjonen uttrykt gjennom *som*: 2a har to undertydingar (//) som begge uttrykkjer direkte tildeling av eigenskap gjennom predikatssubstantivet, men som i tillegg blir gjort rikare av setningsintern kontekst og vår forståing av verda. I den første undertydinga er det vår kjennskap til at menneske kan ha ulike roller i ulike omstende, jødane sin situasjon på 1930-talet og det at *som*-relasjonen er avhengig av det overordna predikatet som gjev tolkinga ‘i eigenskap, kraft av (å vera)’, medan det i den andre undertydinga er eit samspel mellom tempusforma på verbet og vår kunnskap om at barn og unggutar veks opp og blir vaksne, som gjev den tidsadverbielle effekten.⁵

4.2. Identifikasjon vs. jamføring

Under tyding A3 og A4 blir ikkje *som* lenger følgt av ledd som denoterer eigenskapar, men entitetar. Når predikatsleddet er ein bunden nominalfrase, uttrykkjer *som*-relasjonen full identifikasjon eller ko-ekstensivitet, som i Freges «morgonstjerna er aftanstjerna» (Frege 1892), og konstruksjonen er dermed informativ berre om tilhøyraren på førehand ikkje kjenner den referensielle verdien til begge uttrykka (Halmøy 2001:58–68).

Også *som*-relasjonar med ubundne substantivfrasar som predikat kan uttrykkje ein rein identifikasjonsrelasjon, noko som særleg er tilfellet når referansen til predikatsleddet er spesifikk. Dette ser vi i det første dømet under 3a, der vi har identifikasjon mellom *han* og *ein staseleg mann* (sjå illustrasjon 4).

Men ei språkleg identifisering treng ikkje alltid vise til ein

5 Same tilhøve finn vi òg som undertyding til 1a. I dømet *ho var sikkert vakker som ung* gjer adjektivet *ung* saman med fortidsforma på verbet at *som*-relasjonen blir oppfatta som eit tidsadverbial.

nøytral påstand eller eit objektivt faktum, ho kan òg vere metaforisk og uttrykkje ei jamføring mellom to entitetar. I døma under 3b oppstår denne tolkinga ved at predikatet blir oppfatta som ikkje-spesifikt, slik at vi får identifisering med ein tenkt prototypisk førekomst (Halmøy 2002:112):

3 (føre subst i ubf) ved identifikasjon med ein ubestemt entitet, såleis **a** ved fullstendig identifikasjon: *eg hugsar han som ein stor og staseleg mann* (HeieEIM 22) / *alt mindre enn 100 mål er å sjå på som eit småbruk* (Driva 1983) / *han som vende heim som ein sigerherre, stod brått att med tapet* (HeieEIM 68). **b** ved jamføring: *han snakkar som ei bok* (E. HoemGBH I,16) / *det runde andletet ... lo som ei sol* (SlapgardTDÅ 34) / *Noreg var berre som eit husmannsplass under Sverige* (Op.HardSjø 258) / *"lukka er som ein fugl i flog, snartar så vidt mi rute* (Låst.LygreES 11) // i ledd med funksjon som måtes-adv: *det gjorde han som ein mann (el ein broder)* (A²) / *han skulle vera som ein domar (el ein forstandar)* (A²) / *folk stel som ramnar* (GulaT 1982) / *Karen vart kasta på sjøen, "men flaut som eit dubbel", og so tilstod ho* (Håløygm 1945,23) // ved jamføring av grad: *så store som hus* (A¹) / *det var så stort som eit hus* (A¹) / *vi er svoltne som innhole vargar* (SlapgardTDÅ 51) / *ho er kåt som eit uvær* (HelleveB 35). **c** føre uttrykk for samsvar el likskap i form el mønster: *jordstykket kan ha hatt form som ei klauv* (SchmidtØS 171)

Illustrasjon 4: Tyding A3 med dei tre første deltydingane.

At relasjonen blir oppfatta som ei jamføring og ikkje som ein rein identitetsrelasjon, kjem likevel av vår kunnskap om verda og det leksikalske innhaldet i ledda som blir bundne saman.

Dei siterte døma på bruk av *som* ved jamføring under 3b er vidare gode illustrasjonar på at predikasjonsrelasjonane (under overtyding A) «er gjeldande for føresetnader gjevne i ein overordna kontekst», slik det står i den overordna definisjonen på A, attgjeven i illustrasjon 1. Det er berre når subjektet i Hoems *Gi meg de brennende hjerter* snakkar, at han har eigenskapane til ei bok, og det er berre når det ler, at ansiktet skildra av Slapgard har eigenskapar frå sola.

4.2.1. Kontekstbestemde undertypar av jamføring

Eit av dei elementa som påverkar tolkinga av *som*-relasjonen er, som vi allereie har sett, verbal og tempus i den overordna setninga. Påverking frå verbale ledd gjer at *som*-predikata gjerne får eit adverbialt tilsnitt og semantisk fungerer som måtesadverbial. Døma under den første undertydinga til 3b (sjå illustrasjon 4) er i litteraturen gjerne rekna som elliptiske konstruksjonar (NRG 1085, Åfarli 1997:183), slik at t.d. *ho flaut som eit dubbel*⁶ har den underliggjande forma *ho flaut som eit dubbel flaut*. Ei slik forståing har ei av to uheldige følgjer. Anten må ein rekne med ulike strukturelle analysar for døma *ho snakkar som ei bok*, som vi har plassert direkte under 3b, og *ho flaut som eit dubbel*, eller ein må postulere den fullstendig absurde underliggjande strukturen *ho snakkar som ei bok snakkar*.

Ut frå vår analyse, derimot, kan den adverbiale effekten i undertydingsdøma enkelt forklarast som ein kontekstuell implikatur: Om eit subjekt har eigenskapane til eit dubbel i det ho utfører ei flytehandling, er det naturleg at også sjølve verbalhandlinga/flytinga blir påverka. Det same gjeld for døma i den neste undertydinga til 3b, *vi er svoltne som innhole vargar* og *ho er kåt som eit uvêr*, som også gjerne blir sedde på som ellipsar. At jamføringa her blir oppfatta som ei jamføring av grad, er ei følgje av adjektivet i det overordna predikatet.

Tolkingsutvidingar som dei vi har sett under 3 finn vi òg under 4, der *som* blir følgt av bundne substantivfrasar. Vekslinga mellom reint identifiserande og jamførande tolking går att ved alle referensielle substantiviske predikat. Grunntydingane 5 og 6 syner konstruksjonar med predikatsledd i form av substantiviske setningar, medan 7 har konstruksjonar der substantivfrasar med ulik referensiell verdi blir brukte ved eksemplifiseringar og 8 har konstruksjonar med tydinga 'omtrent, om lag'.

6 *Dubbel* heiter i normalisert nynorsk *duvl* og blir definert i *Nynorskordboka* som 'korkstykke, kagge e l som blir festa til fiskegarn, not el. line for å markere dei (el. halde dei flytande)'.

4.3. Ymist

Etter alle dei substantiviske ledda følgjer konstruksjonar der *som* blir følgt av adverbiale ledd eller står som innleiing til adverbiale leddsetningar og tidssetningar (9, 10 og 11), som samanbindar mellom ledda i ei motføring (12), som innleiing til (utrops)setningar med kjensleprega uttrykk (13) og med sideordnande tolking (14), før det kjem ein sekkebolk (15) som gjev døme på bruk av *som* i samansette adverb el konjunksjonar med tilvisingar til dei relevante artikkelane.⁷

At også alle desse konstruksjonane er plasserte under overttyding A, indikerer at *som* har same grunntyding her – predikasjon avgrensa av ein overordna kontekst – og at dei ulike tolkingane av *som* berre er kontekstuelle.

Spesielt bruken av *som* i motføringar⁸ og ved sideordning er likevel tilsynelatande avvikande frå dei døma vi har sett til no, og vi skal difor ta ein kort kikk på desse.

12 som
sambindar mellom ledda i ei motføring; enn (III).
a etter komp (A; R3; Austf sumst, Vestf sumst, Holla, Vestl sumst, Meløy, Lødingen, Lof, Vstrål, Tranøy, Tromsø, Karlsøy, Kistrand, Lebesby, Gamvik): *han er større som dei andre (A²) / det er (ikkje) meir som ein (A) / det er verre som inkje (Sh1 A) / han er rikare (heller) som eg (R3) / du fekk meir som han (HamreRundh. 149) / og vil dokker skal eg mere så gjerne fortelle (R. Norm. N 70)*. **b** i samb med *annan* og *nekt* (Holla, Kistrand, Lebesby); jfr III enn 1d: *det derran kan ikke være andre som han Hans Henriksen (NFL116Pors 156) / vi har ikke anna råd som å slæpe han på land (NFL122Laksefj 69)*.

Illustrasjon 5: Tyding A12: *som* brukt i motføringar.

7 Pga. den heller avgrensa eigentydinga til *som* vil dei aller fleste faste uttrykk med *som* måtte redigerast under andre leksem.

8 Vi bruker termen *motføring* om konstruksjonar der noko blir sett opp mot noko anna for å få fram ulikskap eller motsette tilhøve. *Som* i motføringar er tidlegare omtalt i Lie (1977:186) og Dancus & Mørck (2008).

Bruk av *som* i motføringar, som eksemplifisert ovanfor, er eit såpass sjeldan målføreinnslag i norsk at det blir oppfatta som direkte ugrammatisk av dei som ikkje har det i dialekta si, og som obligatorisk nyttar *enn* her i staden.

Denne bruken av *som* er likevel, akkurat som *enn*, svært kontekstuell avgrensa og ligg berre føre etter komparativ eller i samband med (ei form av) *annan*, to typar element som begge har motføring som del av eigentydinga si. Med leksikalsk uttrykt motføring obligatorisk til stades i konteksten er det ingen grunn til å meine at *som* her også har motføring som del av tydinga si. Derimot kan ein hevde at bruken av *enn*, som dei fleste norske språkbrukarar har i tilsvarande konstruksjonar, er redundant.

14 (øg i samb med *så vel*) med sideordnande tolking, føre ledd med same funksjon som eit anna ledd; (både) og; jfr II og 4d: *den eine som den andre (A²) / no som før (A²) / her som annanstad (A²) / når vi skulle vaske oss, so var det å gjere det i kasshuset – vinter som sumar (Strilen 1984) / fabrikkjen lagar slips, skjorter etc. av norske så vel som utanlandske stoff (FrislidHalseNH 118)*

Illustrasjon 6: Tyding A14: *som* brukt i konstruksjonar med sideordnande effekt.

Også i døma under tyding A14, der det har ein tilsynelatande sideordnande funksjon, indikerer *som* berre sekundær predikasjon. Det spesielle i desse tilfella er at *som* introduserer eit ledd med same funksjon som eit anna ledd. Den sideordnande effekten er ei kontekstuell slutning av det faktumet at *som*-predikatet har same predikatsrelasjon til same base som eit overordna ledd. Effekten er ikkje ein del av tydingsinnhaldet til *som*.

4.4. Overtyding A: konklusjonar

Dei aller fleste førekomstane av *som* fell inn under overdefinisjonen i A, og direkte tillegging av eigenskap, identifikasjon, jamføring, motføring og sideordning kan alle sjåast på som kontek-

stuelle variantar av predikasjon (gjeldande for føresetnader i ei overordna setning eller ein vidare kontekst). I all bruk vi har sett av *som* til no har den overordna konteksten, og då særleg tilhøvet til den overordna setninga, vore spesielt viktig for forståinga av dei mange ulike tolkingsnyansane ved *som*-relasjonar. Det er likevel éin svært vanleg bruk av *som* som ikkje er bunden av oversetninga, difor omhandlar det neste avsnittet *som* i relativkonstruksjonar.

5. Overtying B: Fraseintern predikasjon

Her ser vi to av døma frå B-delen av *som*-artikkelen, der *som* innleier relativsetningar (begge døma er opphavleg frå Aasen 1873):

- (4) *den mannen som kom sist*
- (5) *eg skal gjera det så godt som eg kan*

Etter mønster frå den latinske grammatikktradisjonen vart *som* i denne funksjonen lenge sett på som eit pronomen. I motsetnad til til dømes fransk (*que, qui*) og engelsk (*that, which, who*) har det norske *som* likevel korkje pronominala trekk eller (annan) pronominell bruk.⁹ Blant norske lingvistar er det no berre eit mindretal som vil kalle *som* i relativ-funksjonen for noko anna enn ein subjunksjon. Avgjerande for dette var utgjevinga av *Norsk referansegrammatikk* (NRG) i 1997. Forfattarane av NRG var likevel ikkje dei første til å føreslå at det relative *som* ikkje er eit pronomen i norsk. Det vart slått fast alt i 1864:

⁹ Sjå Lie (2008) for den historiske bakgrunnen og argumentasjonen for endringa i ordklassetilhøyrsla til *som*.

Noget tilbageførende eller relativt Pronomen haves egentlig ikke; dets betydning uttrykkes sædvanlig ved det Ord “som” (sum); men dette er ubøieligt og maa anses som en tilbageførende partikel. (Aasen 1864:182)

Ei einskapleg forståing av alle funksjonane og tolkingsrekkevidda til *som* har likevel (så vidt vi veit) ikkje tidlegare vore gjeven, truleg fordi den reine predikative bruken har vore neglisjert i høve til jamføringskonstruksjonen.¹⁰

Bruken av *som* som innleiar av relativsetningar fell kor som er fint inn under forståinga av *som* som ein predikasjonsoperator eller partikkel. Relativsetningar skil seg frå andre setningstypar i det at dei har ein såkalla tom posisjon. Ei relativsetning er såleis det perfekte predikatet – og blir metta av korrelatet sitt, det vil seie det elementet i oversetninga som ho modifierer eller seier noko om. Den hovudsaklege skilnaden på *som* som innleiar til relativsetningar og *som* i direkte predikasjons-, identifiserings- og jamføringskonstruksjonar er såleis at vi ved relativsetningar har fraseintern tilordning av eigenskap, medan predikasjonsrelasjonen i konstruksjonane som er samla under overtyding A, er fraseekstern.

Predikasjonsrelasjonen mellom ei relativsetning og korrelatet hennar skjer dermed uavhengig av den overordna setninga, og tolkinga av predikasjonsrelasjonen er ubunden av den overordna konteksten – i motsetnad til ved andre *som*-predikat. *Som* gjer likevel som det alltid gjer: bind eit predikat saman med eit subjekt. I tråd med denne analysen skulle vi gjerne ha gjeve all bruk av *som* éin felles overordna definisjon, predikasjon, med to undertydingar der vi no har to overtydingar. At resultatet ikkje vart slik, kjem av talet på moglege tydingsnivå i NO, ikkje at det finst fleire *som*.

¹⁰ Aasen har til dømes ikkje eit einaste døme på denne bruken i ordbøkene sine, og nemner det ikkje i grammatikken. Først Berkov (1981) gjev ei deskriptiv framstilling av skilnaden mellom predikasjon og jamføring.

6. Konklusjon

Ein kan spørje seg kven *som*-artikkelen i NO er skriven for, og om det eigentleg svarer seg å leggje ned så mykje tid i artiklar av dette slaget for å kome fram til ei fyldig og grammatisk-teoretisk tilfredsstillande tydingsbeskriving. Folk som er interesserte i dei grammatiske eigenskapane til *som*, vil truleg primært vende seg til grammatikkar eller språkvitskaplege artiklar, ikkje til ordbøker. Samstundes er den jamne brukaren av NO truleg ikkje primært interessert i syntaksen og semantikken til funksjonsord.

Svaret vårt på desse spørsmåla blir for det første at *som* fortener ei fullgod handsaming i NO på lik line med andre ord. Målet med verket vårt – å gje ei vitskapleg beskriving av ordfanget i norsk, til-lèt oss ikkje å fare over funksjonsorda med harelabb. Tvert imot er *som* blant dei mest brukte orda i språket, og har – som vi har vist – ei tyding med mange og til dels nokså ulike kontekstuelle varian-tar, som sjølvsagt må beskrivast om ein skal gjere greie for korleis norsk språk fungerer. Det at fokuset i ordboksartikkelen er på lem-maet og at plassen ein har å boltre seg på, er knapp, gjer at framstil-linga her skil seg frå det ein vil finne i til dømes ein språkvitskapleg artikkel om det same temaet. Samstundes presenterer ordboks-redaktøren i dette tilfellet ein analyse av *som* som ikkje berre er grunnfesta i språkvitskapleg teori, men som òg er nyskapande i høve til tidlegare analysar. Slik vil det rimelegvis ikkje vere i alle til-felle. Likevel meiner vi å ha vist at ordboksformatet er velegna til å formidle også grammatiske fakta på ein knapp og oversiktig måte.

Ein stor føremon med denne måten å arbeide på, er at det store grunnlagsmaterialet som ordboka har til rådvelde, gjer det mogleg å gje *som* og andre ord av same type den breie, empiriske tilnærminga som dei fortener. Slik kan ein blant anna avdekkje konstruksjonar som er geografisk eller sjangermessig avgrensa, og som ein ofte ser bort frå i smalare, mindre empirisk retta studiar.

Ei einskapleg grammatisk framstilling av all bruk av *som* har etter det vi veit aldri vore gjeven før no.

Ordboksformatet legg klare band på kva ein kan utdjupe og forklare av tankegangen bak, men arbeidet med *som* for NO har gjeve eit framifrå utgangspunkt for å skrive ein grammatisk tidskriftsartikkel. Der vil ein òg kunne ta opp viktige spørsmål det ikkje er mogleg å svare på i ordboksformatet, som til dømes vilkåra for fråvere av *som* og, ikkje minst, kvifor *som* i det heile trengst der det trengst, sidan relasjonen det uttrykkjer elles oftast berre blir uttrykt ved sidestilling.

Litteratur

Ordbøker

NO = *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. 1966–. Oslo: Det Norske Samlaget. Testversjon på nett: <<http://no2014.uio.no>> (april 2012).

Nynorskordboka <<http://www.nob-ordbok.uio.no>> (april 2012).

Aasen, Ivar (1873): *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Christiania: Mallings Boghandel.

Annan litteratur

Berkov, Valerij (1981): Noen bemerkninger om artikkel ved predikativ i norsk. I: *Maal og minne* 3/4, 210–216.

Bouchard, Denis (1995): *The Semantics of Syntax: A Minimalist Approach to Grammar*. Chicago: University of Chicago Press.

Bouchard, Denis (2002): *Adjectives, Number, and Interfaces: Why Languages Vary*. North-Holland Linguistic Series 61. Amsterdam/Boston: Elsevier.

- Bouchard, Denis (2005): Exaption and linguistic explanation. I: *Lingua* 115, 1685–1696.
- Bouchard, Denis (2012): Solving the UG Problem. I: *Biolinguistics* 6.1, 1–31.
- Dancus, Margareta & Endre Mørck (2008): Sammenlikningskonstruksjoner med *enn som* eller bare *som* etter komparativ og *annen* i norske dialekter. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 26/1, 13–36.
- Eide, Kristin Melum (1998): *Som-predikativer*. Hovudoppgåve, INL, NTNU.
- Eide, Kristin Melum & Tor A. Åfarli (1999): The syntactic disguises of the predication operator. I: *Studia Linguistica* 53(2), 155–181.
- Frege, Gottlob (1892): Über Sinn und Bedeutung. I: *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 100, 25–50.
- Halmøy, Madeleine (2001): *En fra eller til. Bestemmelse av nominale predikat*. Hovudoppgåve, INL, NTNU.
- Halmøy, Madeleine (2002): Bestemmelse av nominale predikat. I: Inger Moen, Hanne Gram Simonsen, Arne Torp og Kjell Ivar Vannebo (red.): *MONS 9. Utvalgte artikler fra det niende møtet om norsk språk i Oslo 2001*. Oslo: Novus. 103–114.
- Halmøy, Madeleine (2010): *The Norwegian Nominal System – A Neo-Saussurean Perspective*. Doktoravhandling, CASTL, Universitetet i Tromsø.
- Lie, Svein (1977): Comparative clauses in Norwegian. I: Thorstein Fretheim & Lars Hellan (red.): *Papers from the Trondheim Syntax Symposium*. Trondheim: Universitetet i Trondheim.
- Lie, Svein (2008): Om *som* og ordklasser. I: *Maal og Minne* 2, 213–219.
- NRG = Jan Terje Faarlund, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo (1997): *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ore, Christian-Emil & Lars Jørgen Tvedt (2006): Digital sats eller digital satsing? I: *Nordiske studier i leksikografi* 8, 315–322.

RH = *Redigeringshandbok for Norsk Ordbok 2014*. Upublisert manuskript.

Svardal, Terje (2003): Norsk Ordbok – om normering av Metaordboka. I: *Nordiske Studier i Leksikografi* 6, 351–356.

Åfarli, Tor A. (1997): *Syntaks. Setningsbygning i norsk*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Aasen, Ivar (1864): *Norsk grammatikk*. Christiania: Mallings Forlagsboghandel.

Madeleine Halmøy
redaktør, ph.d.
Norsk Ordbok 2014
Institutt for lingvistiske og nordiske
studium
Universitetet i Oslo
Postboks 1021 Blindern
NO-0315 Oslo
madeleine.halmoy@uit.no

Sturla Berg-Olsen
redaktør, dr.art.
Norsk Ordbok 2014
Institutt for lingvistiske og nordiske
studium
Universitetet i Oslo
Postboks 1021 Blindern
NO-0315 Oslo
sturla.berg-olsen@iln.uio.no

